

Видається щомісячно.
Журнал засновано в 1922 р. Київ.

10'99

код екземпляра 496088

З М І С Т

МУРАШИН О. Акти прямого народовладдя: проблеми ефективності	3
КОНДРАТЮК С. Народні Збори Західної України	8
Ідеологія державотворення	
ТЕСЛЕНКО М. Взаємозв'язок права і політики в діяльності Конституційного Суду України	11 ✓
Захист прав людини	
ШУМАК І. Поняття громадянських прав і свобод людини в Україні	14
СТЕФАНЧУК Р. Окремі питання цивільно-правового регулювання захисту честі, гідності та ділової репутації	16
Право і економіка	
ЧЕРНОВ Є. Розгляд спорів за участю податкових та митних органів, що виникають із застосування законодавства про зовнішньоекономічну діяльність	20
ПЕСКОВ В. Правові аспекти організації дочірніх підприємств	22
ЄРШОВА С. Правовий режим ядерних матеріалів у господарській діяльності атомних електростанцій	24
Судова практика	
КРАВЧЕНКО О. Питання, що виникають у судовій практиці по застосуванню до неповнолітніх примусових заходів виховного характеру	29
ГОНЧАРОВА Г. Плюралізм профспілок і трудові відносини: вирішення питань на практиці	30
Прокурорсько-слідча практика	
ВКУРОЧКА М. Легалізація оперативно-розшукової діяльності у доказуванні	34
Питання теорії	
СЕЛІВАНОВ А. Теоретичні і практичні погляди на тлумачення Конституційним Судом України норм законодавства	37 ✓
ЖЕРНАКОВ В. Соціально-трудові відносини: поняття, суб'єкти, правове регулювання	41 ✓
НАЛИВАЙКО Л. Проблеми визначення поняття, специфічних ознак та функцій конституційної відповідальності в сучасній конституційній теорії	45 ✓
Право та екологія	
НЕПІЙВОДА В. Правові підходи Європейського Союзу до вирішення проблем охорони та раціонального використання лісів	51
До судово-правової реформи	
ДРОБІТЬКО О. Міркування з приводу реформи кримінального процесу в Україні	54
До пенсійної реформи	
ПРИДИПКО С. Розмежування права соціального забезпечення і трудового права	58
СИВАК С. Пенсійне страхування та пенсійна реформа: теоретичні основи	61
На допомогу молодому спеціалістові	
ЧЕРЕЧУКІНА Л. Доказування свідомо неправдивих відомостей як обов'язкової ознаки суб'єктивної сторони шахрайства з фінансовими ресурсами	64
Проблеми кримінології	
ВЕСЕЛУХА В. Значення віктимологічної профілактики в системі запобігання злочинності	67
Проблеми криміналістики	
КРАСИЛЬНИКОВ О. Інструментальні методи діагностики при здійсненні вербальних слідчих дій	71
Пропозиції до законодавства	
КУЗНЕЦОВ В. Комп'ютерна крадіжка: що розуміти під предметом злочину	74
ДЖУРИНСЬКИЙ О. Уніфікація правового режиму міжнародних залізничних перевезень вантажів між країнами колишнього СРСР	77
РИЖКОВ Е. Дотримання конституційних прав громадян в процесі оперативно-розшукової діяльності	80
Дискусії та обговорення	
ОСАДЧИЙ В. Мета в злочинах проти правоохоронної діяльності	82
БІГУН В. Цивільна процесуальна правоздатність та цивільна процесуальна дієздатність іноземних осіб	86
ГАРАЩЕНКО Л. Регулювання відпусток в конвенціях МОП та нормативних актах країн Європи	90
ЧЕРНЕЙ В., СТРОКОВ І. Конституційне забезпечення прав людини в Україні	93
Думка читача	
ГРИНЕНКО А. Потенційна можливість і реальна дійсність у судовому процесі	95
ШЕВЧУК В. Скасування смертної кари — питання, актуальне для України	96
Сторінки історії	
ТИЩИК Б., МИЦАК А. Історія митної справи в Україні	98
За кордоном	
ЧЕРЧЕНКО І. Засоби парламентського впливу на зовнішню політику Канади	101
Нове законодавство	
ПОЛЕШКО А. Правовій освіті населення — посилену увагу	105
Правове життя	
ПОЛЕШКО А. Правовій освіті населення — посилену увагу	123
Рецензії	
ПОКРЕЩУК О. Генеральна угода з тарифів і торгівлі як основа універсального міжнародно-правового регулювання світової торгівлі	124
ЧЕХОВИЧ С. Перший в Україні посібник з основ міграційного права	125

Право України
1999 № 10

До пенсійної реформи

Розмежування права соціального забезпечення і трудового права

Становлення і розвиток права соціального забезпечення відбувалось поряд з розвитком науки трудового права. Перше відокремилось від трудового права, перетворилось у самостійну галузь, але на сучасному етапі розвитку українського законодавства воно залишається суміжним з іншими галузями права і, перш за все, з трудовим. Багато правовідносин, які по суті є предметом права соціального забезпечення, регулюються нормами трудового права.

Згідно з чинною класифікацією, затвердженою Вищою атестаційною комісією України (ВАК), право соціального забезпечення внаслідок споріднених ознак з трудовим правом має спільний номер спеціальності.

Такий зв'язок пояснюється тим, що трудове право завжди регулювало й соціальні питання. І не випадково, починаючи з 90-х рр., трудові відносини офіційно у деяких законодавчих актах і в інших нормативно-правових документах називають «соціально-трудовами». У Законі України «Про колективні договори і угоди» від 1 липня 1993 р. передбачається, що колективні договори укладаються з метою сприяння регулюванню трудових відносин та соціально-економічних інтересів працівників і власників. У Законі «Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)» від 3 березня 1998 р. також встановлено, що закон спрямований на здійснення взаємодії сторін соціально-трудоових відносин. Цей термін вжито і у Положенні про Національну службу посередництва і примирення, затвердженому Указом Президента України від 17 листопада 1998 р.¹ і в Основних напрямках соціальної політики на 1997—2000 роки.²

Трудове право було і залишається галуззю, покликаною вирішувати й соціальні питання працівників. Так, колективний договір — це інститут трудового права. Але ж у даному договорі підприємства, установи, організації (незалежно від виду власності та форми господарювання) є розділ «Соціальний захист», у якому встановлюються додаткові пільги, виплати порівняно з чинним законодавством. Названі виплати здійснюються працюючим громадянам, тобто працездатним особам за рахунок власних коштів підприємств (а саме із «зароблених грошей», а не з державного бюджету).

Лише наведений приклад свідчить про нерозривний зв'язок цих галузей права. Але, як вже наголошувалося, між ними слід проводити чітку межу. Цього вимагають інтенсивний розвиток національного законодавства і правила кодифікації трудового права та права соціального забезпечення. Нині, коли проводиться активна робота по їх кодифікації, потрібні науково обгрунтовані пропозиції, які дозволили б чіткіше визначити предмет трудового права та права соціального забезпечення. Аналіз зазначених проблем має наукове значення. Дослідження та висновки можуть бути використані при розробленні кодифікованих актів з урахуванням ринкових процесів.

Вчення про предмет будь-якої галузі права належить до фундаментальних основ науки. В умовах будівництва ринкової економіки та правової держави воно доповнюється та змінюється. Вчені-юристи знову повертаються до визначення предмета галузі права, що свідчить про складність цих проблем.

Розмежування однієї галузі права від іншої відбувається за предметом і методом правового регулювання. Кожна галузь має свій предмет і, як правило, свій метод регулювання. Слід зазначити, що у науці висловлювалась й інша думка, згідно з якою основою для розмежування є предмет галузі, а однаковий метод може обслуговувати декілька суміжних галузей права.³ Але ця позиція, на мій погляд, втрачає своє значення. Більш поширеною є думка, що і предмет, і метод є критеріями розмежування галузей права. Вони повинні враховуватись при формуванні системи права.

Трудове право регулює відносини, пов'язані з працею на підприємствах, в установах, організаціях, а також у окремих фізичних осіб. Але праця, як зазначає О.Процевський, — це невідокремлена функція людського існування і буття.⁴ Я поділяю міркування вченого, що платять працівникові не за працю, а за роботу, тобто робоча сила не є предметом трудового

¹ Урядовий кур'єр. — 1998. — 26 листоп.

² Праця і зарплата. — 1997. — № 21.

³ Г и н ц б у р г Л.Я. Соотношение советского трудового права и гражданского права // Сов. гос. и право. — 1978. — № 1. — С. 63.

⁴ Процевський О. Новий зміст права на працю — основа реформування трудового законодавства // Право України. — 1999. — № 6. — С. 102.

договору. Сторони домовляються про виконання певних видів робіт: вчитель, інженер, слюсар тощо. Не випадково у трудовому праві вживаються терміни «праця», «робота», «продукт праці» тощо.

Таким чином, праця пов'язана з особистістю, і держава зацікавлена у тому, щоб її нація була працездатною. Для цього роботодавці вживають різних заходів, щоб запобігти виробничим травмам, професійним захворюванням тощо. Тобто, щоб працівники не втрачали здатність до праці. Ось чому трудове право регулює не тільки відносини, пов'язані безпосередньо з працею, а й ті, що забезпечують її умови.

Вбачаючи соціальні елементи у трудовому праві, російські вчені (наприклад, С.Соболев) також підкреслюють, що воно повинно слугувати насамперед людині й суспільним потребам.

Критично ставлячись до позиції С.Алексеева, який вважав, що відносини, котрі регулюються трудовим правом, є дуже «різномірними», О.Процевський, навпаки, довів, що вони є однорідними. Між ними існує преференційний зв'язок.⁵

Разом з тим, предмет трудового права і нині ще чітко не визначений тому, що відсутня ясність щодо критеріїв «власне трудових відносин», «тісно пов'язаних з трудовими відносинами», на що звертав увагу А.Мацюк.⁶ Особливо важко відрізнити право соціального забезпечення від трудового права.

Право соціального забезпечення регулює інші відносини, пов'язані з наданням непрацездатним особам допомоги та матеріального забезпечення окремим категоріям громадян. Вони, як правило, приходять на зміну трудовим. Суб'єктами цих відносин є особи або ще непрацездатні, або вже непрацездатні. Повна або часткова втрата працездатності є підставою для поширення на названих суб'єктів права соціального забезпечення. При визначенні предмета даного права слід виходити з того, яку функцію у державі викликає певна галузь права. Право соціального забезпечення покликано матеріально забезпечувати та соціально обслуговувати непрацездатних осіб. Якщо держава надає матеріальну допомогу працездатним особам (стипендії студентам, пільгові кредити для купівлі та побудови житла тощо), то ці відносини не регулюються згаданим правом.

У трудовому праві метод переважно є договірним, заснованим на рівності суб'єктів правовідносин в момент їх виникнення, визначення умов праці, при припиненні трудових відносин. Імперативні елементи поступово відходять в минуле. Заборона примусової праці не дає підстав для широкого застосування елементів примусу, за винятком притягнення працівників до дисциплінарної відповідальності і застосування до них стягнень за це.

У праві соціального забезпечення вчення про метод регулювання ще не сформувалося. Проблема дослідження даного методу належить до недостатньо вивчених і дискусійних. За часів існування командно-адміністративної системи метод права соціального забезпечення — надання громадянам з боку держави конкретних видів забезпечення. Б.Стичинський, аналізуючи специфіку згаданого методу, звернув увагу лише на те, що між суб'єктами відносин соціального забезпечення відсутні відносини влади і підпорядкування, а державні органи виступають як такі, що зобов'язані прийняти позитивні рішення за наявності умов призначення соціальних виплат відповідно до законодавства. Громадянин має право, а орган зобов'язаний призначити пенсії, допомоги, надати інші послуги.⁷

І.Сирота вважає, що галузевий метод нормативного регулювання соціального забезпечення є комбінацією імперативного та диспозитивного способів регулювання. Імперативному способу властивий метод влади й підпорядкування, а диспозитивному — метод юридичної рівності. Останній знаходить уособлення у такому різновиді як метод соціально-забезпечувальних вимог і надань. Метод права соціального забезпечення використовує обидва способи разом з іншими: дозвол, наказ, заборона.⁸ Ця позиція наближається до вірного визначення методу, але ж деякі елементи залишаються дискусійними. Так, залишається без відповіді питання: чи є свій метод у праві соціального забезпечення, чи фактично дану галузь обслуговують уже відомі елементи, властиві і цивільному, і трудовому праву. На мій погляд, у праві соціального забезпечення є свій, особливий метод, суть якого полягає, з одного боку, в конституційному обов'язку держави (ст. 46 Конституції України) забезпечувати громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них причин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, на підставі державних соціальних стандартів, з другого — у праві громадян на добровільних страхових засадах забезпечувати себе додатковою пенсією, додатковими медичними послугами

⁵ Процевський А.И. Предмет советского трудового права. — М., 1979. — С. 23.

⁶ Мацюк А.Р. Структура предмета советского трудового права // Сов. гос. и право. — 1979. — № 11. — С. 49—56.

⁷ Стичинський Б.С. Проблемы совершенствования правового регулирования социального обеспечения граждан / Автореф. на соиск. уч. степени канд. юрид. наук. — Харьков, 1993. — С. 9.

⁸ Сирота І.М. Право пенсійного забезпечення в Україні. Курс лекцій. — К., 1998. — С. 8—9.

тощо. Але питання про метод названого права потребує дальшого вивчення і наукового аналізу. Зміст поведінки учасників соціально-забезпечувальних відносин базується на цих положеннях.

Таким чином, право соціального забезпечення відрізняється від трудового права і за предметом, і за методом.

З врахуванням того, що право соціального забезпечення відокремилось від трудового, останнє продовжує регулювати відносини, які за змістом є соціальними. Так, трудове право регулює майже усі питання, пов'язані з соціальним захистом інвалідів та інших осіб зі зниженою працездатністю. Питання їх працевлаштування вирішуються Законом «Про зайнятість населення» й іншими нормативно-правовими актами. Цей Закон визнається джерелом трудового права. Фактично він є і джерелом трудового права, і права соціального забезпечення. Так, ст. 5 його встановлює додаткові гарантії зайнятості для окремих категорій населення, квотування робочих місць для жінок, які мають дітей віком до шести років, одиноким матерям (за наявності дитини віком до чотирнадцяти років або дітей-інвалідів тощо). Це і має бути відображено у Кодексі законів про працю.

Закон «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» від 21 березня 1991 р. теж має статті, присвячені працевлаштуванню інвалідів. Відповідно до ст. 17 з метою реалізації творчих і виробничих здібностей інвалідів та з урахуванням індивідуальних програм реабілітації їм забезпечується переважне право на підприємствах (в об'єднаннях), в установах і організаціях із звичайними умовами праці, в цехах і на дільницях, де застосовується праця інвалідів, а також займатись індивідуальною та іншою трудовою діяльністю, яка не забороняється законом. Добір робочого місця здійснюється переважно на підприємстві, де сталась інвалідність, з урахуванням побажань інваліда, наявних у нього професійних навичок і знань, а також рекомендацій медико-соціальної експертизи. Перелічені питання повинні бути віднесені до права соціального забезпечення тому, що пільги надаються непрацездатним особам державою.

Держава піклується про інвалідів. Для цього при Кабінеті Міністрів України створена Рада у справах інвалідів. Положення про неї затверджено постановою Кабінету Міністрів від 12 грудня 1994 р. № 837⁹. Рада сприяє діяльності органів державної виконавчої влади і громадських організацій у вирішенні правових, економічних і соціально-психологічних питань соціально-трудова реабілітації інвалідів, вивчає та аналізує досвід зарубіжних країн у розв'язанні соціальних потреб інвалідів з метою використання його у вітчизняній практиці, сприяє налагодженню та розширенню співробітництва з відповідними міжнародними органами та організаціями. Наведене свідчить, що допомога інвалідам здійснюється державою й за рахунок бюджетних коштів. Це і є одним з напрямів соціального забезпечення. А тому законодавство про соціальну захищеність інвалідів має бути складовою Соціального кодексу, необхідність розроблення якого є важливою для України.

Якщо інваліди працевлаштовуються і працюють на підприємствах, в установах чи організаціях, їх праця вже регулюється нормами КЗпП (тривалість роботи, система оплати праці, її охорона, дисципліна праці тощо).

Держава надає матеріальну допомогу військовослужбовцям у вигляді винагороди за тривалу службу. Порядок її виплат та інші доплати регулюються Інструкцією про порядок виплати винагороди військовослужбовцям за тривалу безперервну службу та надання їм матеріальної допомоги, затвердженою наказом міністра оборони України від 25 травня 1999 р.¹⁰ Але ці грошові суми виплачуються працездатним громадянам з метою стимулювання служби та для вирішення соціально-побутових питань, а тому вони не можуть регулюватися правом соціального забезпечення.

Одним з важливих питань соціального захисту є право працюючих на допомогу в разі тимчасової непрацездатності. Яка галузь права повинна регулювати ці відносини — трудове чи право соціального забезпечення? Працівники тимчасово втрачають працездатність, але ж трудові відносини їх з підприємством продовжуються. Юридично названі громадяни є працівниками, а не пенсіонерами. Фахівці з проблем предмета трудового права по-різному вирішують ці питання. Одні відносять їх до трудового права, інші — до права соціального забезпечення. І нині дані питання залишаються остаточно не вирішеними. Який кодекс повинен містити порядок та процедуру надання допомоги та підтримки у разі тимчасової непрацездатності працівників? На мій погляд, в умовах розвитку та вдосконалення національної системи соціального страхування, прийняття Основ законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування¹¹ призначення і виплати допомоги у випадку тимчасової непрацездатності мають регулюватися правом соціального забезпечення, а не трудовим.

⁹ Офіційний вісник України. — К., 1999. — № 22. — С. 125.

¹⁰ Офіційний вісник України. — К., 1999. — № 24. — С. 194—197.

¹¹ Урядовий кур'єр. — 1998. — 19 лют.

Певний інтерес викликають норми, які сприяють соціальному становленню молоді в Україні. Відповідно до Закону «Про сприяння соціальному становленню молоді в Україні» держава зобов'язалась надавати допомогу і підтримку в різних формах молодим громадянам в інтересах розвитку їх особистості, суспільства та держави. Так, згідно із статтями 10, 11 і 12 цього Закону учні, студенти, неповнолітні мають право на безплатне і пільгове користування об'єктами культури, фізичної культури і спорту. Молодим сім'ям, які мають одну дитину, за рахунок бюджетних джерел надаються пільгові довгострокові державні кредити тощо. На мою думку, ці норми також є джерелом права соціального забезпечення і повинні міститися у Соціальному кодексі.

Питання надання соціальної допомоги державою дітям-сиротам, учням професійно-технічних училищ також мають регулюватися названим правом.

Лише декілька наведених прикладів свідчать, що розмежувати право соціального забезпечення від трудового права суцільною лінією не завжди вдається. Але завдання впорядкування і кодифікації законодавства цих галузей права вимагають дослідження і вирішення наведених проблем на науковому рівні.

С. ПРИЛИПКО

доцент
(Національна юридична
академія України
ім. Ярослава Мудрого)

Рекомендовано до друку кафедрою трудового права Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого.

Пенсійне страхування та пенсійна реформа: теоретичні основи

Система пенсійного забезпечення в Україні відображена у двох організаційно-правових формах: пенсійному страхуванні та соціальній допомозі. Визначальну роль серед них відіграє страхування, яке найбільш повно відповідає державі з соціальним ринковим господарством. Характерною ознакою страхування є те, що фінансування пенсійного забезпечення здійснюється за рахунок страхових внесків; також існує тісний взаємозв'язок між розмірами страхових внесків і обсягом соціальних послуг.

Страховий захист у системі пенсійного забезпечення — це сукупність розподільчих і перерозподільчих відносин з приводу відшкодування збитків та надання допомоги непрацездатним з огляду на фактор соціального ризику. Соціальні ризики як підстава для соціального забезпечення — це події, коли особа втрачає здоров'я, а також засоби для існування через незалежні від неї обставини¹. Залежно від характеру соціального ризику особа може потребувати короткотривалої соціальної підтримки або постійного систематичного соціального забезпечення. Підставою для надання останнього виступає такий соціальний ризик, як постійний або тривалий стан непрацездатності, який відповідно до міжнародних стандартів та законодавства держав визначається такими факторами як інвалідність, старість, вдівство, втрата годувальника тощо.

Зміст страхового захисту в усіх суспільних відносинах і у пенсійних, зокрема, в природному, економічному, соціальному, юридичному, міжнародному аспектах досить обґрунтовано розкрили В.Д.Базилевич та К.С.Базилевич². З позицій природних інтересів суспільства та окремих його громадян страхування виникло як засіб збереження благополуччя при настанні випадкових, непередбачуваних, а також передбачуваних, але небажаних і таких, яких не можна уникнути, випадків з метою розподілу завданих окремим громадянам збитків між багатьма іншими членами суспільства, щоб полегшити тягар потерпілих. Економічна сторона страхового захисту полягає у створенні такого різновиду людської діяльності, який ґрунтується на акумуляції фінансових засобів з метою відшкодування потерпілим збитків, спричинених настанням шкідливих для здоров'я та (або) матеріального благополуччя подій, що створює більш сприятливі умови для процесу суспільного відтворення. У соціальному плані страхування є формою участі роботодавців, держави та громадян у захисті особистих інтересів громадян і створенні у такий спосіб умов для забезпечення соціальної та політичної стабільності в суспільстві. Міжнародний аспект страхового захисту зводиться до усунення національних відмінностей у законодавствах різних країн і уніфікації способів захисту інтересів громадян. З юридичної

¹ Болотіна Н.Б. Концепція кодифікації законодавства України про соціальне забезпечення // Право України. — 1996. — № 7. — С. 51—53.

² Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Страхова справа. — К., 1997. — С. 12—13.

© С.Сивак, 1999